

Svetlana Janković¹

HODOČASNE AKTIVNOSTI RATNIH VETERANA NA PROSTORIMA BIVŠE JUGOSLAVIJE

Sažetak

Ovaj rad se bavi hodočasnim aktivnostima izgradnje mira, pomirenja i suočavanja s prošlošću u kojima je autorka teksta i sama neposredna učesnica. Nosioci su grupa u kojoj su većina ratni veterani, ali i mirovni aktivisti, bivši logoraši, civilne žrtve rata i novinari. Osnovne aktivnosti ovog savremenog hodočašća čine prakse hodočasnih poseta mestima stradanja, obeleženim ali i neobeleženim mestima zatočenja, u za njih, značajnim datumima, bez obzira ko je bio žrtva, a ko počinilac. Primarna funkcija je negovanje kulture sećanja na žrtve bez obzira na njihovu etničku pripadnost, gde se pokazuje žal za svim izgubljenim životima, gde se ukazuje na važnost priznavanja patnje svakog čoveka na prostorima bivše Jugoslavije. Pomenuti prostor je i u današnje vreme naročito interesantan, jer i dalje postoji potreba za postizanje mira i spokoja. Te hodočasne aktivnosti se odvijaju uz neposredni zajednički kontakt i bez osuđivanja. Različite sredine, religije i kultura udruženi u jednom interesu, boljitka i nezaborava dobijaju puni smisao praćeni verom kroz odgovarajuće religijske prakse. Ove hodočasne aktivnosti se organizuju u kontinuitetu već više od dve decenije neumornog posvećenja izgradnji mira, polisemičnom pomirenju, iscelenju umornih duša i pokajanjem za nerazum tog prošlog vremena. Cilj rada je da se kroz prikaz hodočasnih obilazaka brojnih mesta stradanja, patnje, mučenja, prikažu obični, svakodnevni smrtnici i njihovih sećanja. To su ljudi koji su spremni prevazilaziti vidljive i nevidljive granice, te kontinuirano ukazivati na važnost izgradnje kulture sećanja koja bi vodila ka uvažavanju, razumevanju i dijalogu. Utiče se i na pre-rastanje lokalne sredine, lokalne selektivnosti, lokalno ograničene empatije i sećanja. Podržavaju se svuda prakse dostojne memorijalizacije i šalje jaka poruka današnjim generacijama u neprocenljivost mira.

Ključne reči: kultura sećanja, ratni veterani, mirovni aktivisti, poklonjenje žrtvama.

¹ Mr Svetlana Janković, potpukovnica u penziji, Centar za podsticanje dijaloga i tolerancije Čačak, svetlana.jankovic.cacak@gmail.com, ORCID ID 0009-0004-4716-4923

Uvod

Reč hodočasnik (engl. pilgrim), izvedena je iz latinskog pojma peregrinus, koji je označavao stranca ili putnika, a ukazuje na aspekt preduzetog putovanja u širokom smislu peregrination (Jung, 1984: 385)². Pojam hodočašća (engl. pilgrimage) naglašava ideju fizičkog pokretanja koje je usmereno ka objektu interesovanja hodočašća, to jest, mestu za koje se verovalo da je sveto, i kome se prilazilo sa naročitim poštovanjem (molitvom i poklonom) (Maraval, 2002: 66)³. Međutim, reč palomnik koja u Rusiji opisuje hodočasnika, izvedena je iz latinske reči palma i označava nosioca palmi, to jest, putnika ka Grobu Gospodnjem, koji nosi svojim stranstvovanjem palminu grančicu, kao uspomenu na one palmine grančice kojima je narod dočekivao Gospoda pri ulasku u Jerusalim (Осроймов, 2004).

U širem, alegorijskom shvatanju putovanja, pojam zadobija dodatne dimenzije i odnosi se ne samo na fizičko putovanje već i na duhovno, jer „u tami našeg unutrašnjeg sveta nama je potrebno svetlo samospoznaje“ (Темпли, 2009: 15). O takvom vidu putovanja govore „Podvižničke pouke prepodobnog Isaaka Sirina“ (6. vek): „Kada se poznanje uznese nad zemaljskim i nad brigama o zemaljskim delima, kada počne da ispituje svoje pomisli o onome što je skriveno od očiju, kada se prostre gore i pođe za verom u staranju o budućem veku, o onom što nam je obećano i o skrivenim tajnama, sama vera ga guta i preobraća i ponovo rađa, tako da u celosti postaje duhovno“ (Dobrotoljublje 2, 2016: 487).

Kao osnovni motiv hodočašća ispoljava se želja za fizičkim (ili duhovnim) isceljenjem. Isceljenje je moglo biti ostvareno kroz neposredni dodir moštiju svetitelja, posthumno putem prizivanja svetitelja (a ponekad i prizivanjem isposnika, stolpnika za kojeg se verovalo da poseduje čudesne isceliteljske sposobnosti), putem predmeta koji su bili u dodiru sa svetiteljem ili preko samog mesta hodočašća koje je ispunjavalo prostor njegovim svetim prisustvom. Brojni predmeti, prepoznati kao proizvodi masovne proizvodnje, govore o tome da su hodočašća bila brojna, da se u svetitelje verovalo kao i u njihovu isceliteljsku moć, i da je postojala velika potreba za materijalnim svedočanstvima. Hodočašća su preduzimale imućnije osobe ali i manje imućni vernici su išli u hodočašća na bliže lokacije. Imućniji hodočasnici putovali su na magarcu ili konju, dok su siromašniji putovali pešice. Danas, to deluje gotovo nemoguće, jer savremeni hodočasnici putuju avionom, autobusom ili vozom. Ipak, bez obzira na izuzetan uloženi fizički napor, mobilnost ranih hrišćana izenađuje brojnošću hodočasnika među kojima nisu bile retke ni žene. Međutim, ono što je naročito važno, a otkriva se kroz navedene rukopise, jeste savremenost ranih hrišćanskih hodočasnika. Kada se zanemare istorijski elementi i arhitektura svetinja od 4. do 6. veka, može se uočiti ista želja za čudesnim isceljenjima za kojima je tragao drevni hodočasnik

2 U gnostičkom smislu peregrinatio je vrsta duhovne pustolovine, lutanja.

3 Izraz *sveta mesta* koji će ubrzo postati uobičajen, prvi je upotrebio upravo Konstantin u 4. veku..

a podjednako traga i savremeni. Ostroumov navodi da se podvig stranstvovanja (nastao kao posledica preduzetog hodočašća u cilju iskupljenja grehova) pominje još u Starom Zavetu, „to su dani kada su Jevreji išli na poklonjenje u jerusalimski hram. Oni su iznajmljivali čitave brodove (već tada praktikovane „čarter ture“) kako bi stigli na proslavu Pashe u Jerusalmu“ (Остроумов, 2004).

Materijalni predmeti koji su predstavljali neku vrstu amajlija svedoče o mešavini elemenata različitih kultura, kao i nekoj vrsti magijsko-religijske prakse. Stvaranje kulta mesta kao i kulta ličnosti, kroz život i stradanje, ili čudesno isceljivanje posredstvom svetitelja bila je jedna od omiljenih tema ranih hrišćana a vremenom se ovo verovanje dodatno razvijalo i zadržalo se do danas. Isceljenje je bilo podjednako važno kao i verovanje u čudo. Takođe, poštovanje ikona, koje se utvrdilo – posle brojnih previranja u borbi za sliku i protiv nje – konačno, u 9. veku, podjednako je aktuelno i danas. Amajlije u vidu ikonica, krstića i narukvica sastavni su deo savremenog tržišta namenjenog vernicima. Obred incubatio zadržao se do današnjih dana. U brojnim srpskim manastirima i danas vernici prespavaju pored kivotu svetitelja u nadi da će ih on posetiti i isceliti. Jedna od najposećenijih srpskih svetinja je svakako manastir Ostrog u kome, naročito preko leta, na stotine vernika prespava u konacima ili pod vedrim nebom. Dodirne relikvije, osveštane na kivotu svetitelja i danas su podjednako delotvorne a mošti Vasilija Ostroškog koje se „kao velika svetinja čuvaju u manastiru (...) mesto su hodočašća za vernike svih religija“. O manastiru, koji je ostao pozornica „nebozemne istorije“ prema rečima Radovića najbolje govori „tristagodišnja povorka nebočežnjivih i bogočežnjivih duša koje neprekidno hrle Ostroškom Vidaru“ (Radović, 2009).

Mesto hodočašća, kao najsvetije mesto hrišćana takođe se nije promenilo. Crkva Hristovog groba privlači hodočasnike iz čitavog sveta koji dolaze svakodnevno da se poklone, a naročito se okupljaju za velike crkvene praznike.

Želja za isceljenjem, vera u čudo, u snagu božanskog prisustva ili poistovećenje sa žitijem svetitelja, i danas sadrži nešto posve čisto i iskonsko. Hodočašće je svakako, oduvek smatrano podvigom vere. Bogotražitelj kojeg vodi plamena želja, prelazi u drugi svet, duhovno stranstvujući, ulažući veliki napor sa željom da se preobrazi u novog čoveka, i stižući do cilja, do poklonjenja svetinji, on postaje novi čovek, ponovo rođen u Hristu.

Savremena hodočašća – jedna perspektiva

Ako je hodočašće dugačko putovanje na određeno mesto koje ima svoj značaj iz specifično verskih razloga („sveto mesto“), da li imamo pravo da današnja mesta koja obilazimo iz nekih nama važnih razloga nazivamo svetima, a aktivnosti nazivamo hodočasnim. Da li je susret različitosti i promovisanje mira sa inkluzivnim stavom prema veri već dovoljan razlog za tako nešto. Iako je ovim otvorena Pandorina kutija stavova i mišljenja, na ovu temu koncentrisaćemo se na život u savremenom okruženju. Jer, hodočašća su iskustva koja menjaju život

naročito ako se nađe neki viši smisao života. Čak i ako ne, svakako utiču da se svet i život gladaju drugim očima. Ona nisu namenjena samo religioznim ljudima već i onima koji žele neko drugačije, novo iskustvo.

Savremeno hodačašće je „u oba smera“ jer se odlazi, ali i vraća se sa nekim idejama za zajednicu, kaže Zorica Kuburić. A zatim pojašnjava kroz komparaciju: „Nasuprot islamskom, uređenom, homogenom hodočašću istih na isto mesto, kao jednom od svetih dužnosti, Teze hodočaste na sasvim običnom, bez ikakve važne verske istorije, sasvim različiti po naciji i veri, kao i neveri, u potrazi za mogućnostima nove duhovnosti izmeštene, tragalačke, u pokretu“. (Radisavljević-Čiparizović i Todorović, 2011: 33)

Veterani – svedoci stradanja

Veteran je izraz koji potiče od latinske riječi *vetus* (star) i u najširem smislu označava ličnost koja je dugo vremena obavljala nekakav posao, obično težak, komplikovan ili opasan, te zahvaljujući tome stekla određenu veštinu, status ili poštovanje među pripadnicima svoje struke.

U užem smislu se pod izrazom veteran smatraju osobe koje su dugo vremena obavljale vojnu službu, a u još užem one koje su kao pripadnici vojske ili paravojnih formacija sudjelovali u ratovima ili oružanim sukobima. Oni se najčešće nazivaju ratnim veteranima i u pravilu u mnogim suvremenim zemljama uživaju poseban tretman u odnosu na ostale građane, a koji se ogleda u većim penzijama, zdravstvenoj zaštiti, finacijskoj pomoći za stambeno zbrinjavanje i sl. (dobar primer Hrvatska).

Aktivnosti ratnih veterana koje mogu da budu primer

Ratni veterani mogu biti uključeni u niz aktivnosti koje su ne samo korisne za njihovo zdravlje i blagostanje, već i za zajednicu u kojoj žive. Evo nekoliko najefektnijih aktivnosti koje mogu poslužiti kao primer:

1. Dobrovoljno angažovanje i mentorstvo

Dobrovoljni rad: Veterani se često uključuju u rad sa neprofitnim organizacijama, pomažući u zajednici, pružajući podršku beskućnicima, rad sa decom i mladima, itd.

Mentorstvo: Veterani mogu pružiti mentorstvo mladim ljudima, uključujući one koji razmišljaju o ulasku u vojsku ili koji traže savete o karijeri i životu.

2. Psihološka podrška i terapijske grupe

Grupe za podršku: Učešće u grupama za podršku može pomoći veteranima da dele svoja iskustva i dobiju emocionalnu podršku od drugih koji su prošli slične situacije.

Terapijske aktivnosti: Aktivnosti kao što su art terapija, muzikoterapija, i terapija životinjama mogu biti vrlo korisne za veterane koji se bore sa PTSP-om i drugim mentalnim problemima.

3. Sportske i rekreativne aktivnosti

Adaptivni sportovi: Učešće u sportovima prilagođenim za osobe sa invaliditetom može pomoći veteranima da ostanu fizički aktivni i društveno povezani.

Planinarenje i kampovanje: Ove aktivnosti mogu pružiti fizičku vežbu, smirenje i priliku za vezivanje sa prirodom i drugim veteranima.

4. Edukacija i profesionalni razvoj

Obrazovni programi: Pohađanje kurseva ili povratak u školu može pomoći veteranima da steknu nove veštine i kvalifikacije.

Radionice za profesionalni razvoj: Radionice koje pomažu veteranima da unaprede svoje veštine pisanja rezimea, intervju veštine i mrežnih veština mogu biti vrlo korisne.

5. Zastupanje i zagovaranje prava

Zagovaranje: Veterani mogu raditi na unapređenju prava i beneficija za druge veterane, angažujući se u političkim i društvenim kampanjama.

Javni govor: Deljenje svojih iskustava putem javnih govora može povećati svest o izazovima sa kojima se veterani suočavaju i inspirisati druge.

6. Zapošljavanje i preduzetništvo

Veteranska preduzeća: Osnivanje i vođenje sopstvenih preduzeća može pružiti veteranima osećaj postignuća i nezavisnosti.

Radne inicijative: Učešće u programima koji pomažu veteranima da pronađu zaposlenje ili započnu vlastiti posao.

7. Društvene i kulturne aktivnosti

Kultura i umetnost: Učešće u kulturnim i umetničkim projektima može pomoći veteranima da izraze svoje emocije i iskustva.

Društvene grupe i klubovi: Pridruživanje društvenim klubovima ili grupama specifičnim za veterane može pružiti osećaj zajedništva i podrške.

Ove aktivnosti ne samo da pomažu veteranima da se reintegrišu u civilni život, već im pružaju i priliku da doprinesu svojoj zajednici na pozitivan način.

Kultura sećanja

Hodočasne aktivnosti izgradnje mira, pomirenja i suočavanja s prošlošću u kojima sam i sama neposredna učesnica, organizuju se u kontinuitetu već više od dve decenije neumornog posvećenja konstrukciji mira, polisemičnom pomirenju, isceljenju umornih duša i pokajanjem za nerazum tog prošlog vremena (devedesete na prostorima bivše SFRJ). Kroz prikaz hodočasnih obilazaka brojnih mesta stradanja, patnje, mučenja, govori se o običnim, svakodnevnim smrtnicima i njihovim sećanjima. I eto realizacije teze o hodočašću „u oba smera“.

Nosioci glavne uloge su ljudi koji su učestvovali u nesrećnim dešavanjima devedesetih, a sada su spremni prevazilaziti vidljive i nevidljive granice, kontinuirano ukazivati na važnost izgradnje kulture sećanja koja vodi ka uvažavanju, razumevanju i dijalogu. Učesnici su članovi i članice grupe u kojoj su većina ratni

veterani (bivši pripadnici Armije RBiH, Hrvatskog veća odbrane HVO, Hrvatske vojske HV, Vojske Republike Srpske VRS, Jugoslovenske narodne armije JNA i Vojske Jugoslavije VJ), ali i mirovni aktivisti, bivši logoraši, civilne žrtve rata i novinari, pod okriljem Centra za nenasilnu akciju Beograd – Sarajevo su iz Mostara, Rogatice, Zavidovića, Konjica, Sanskog Mosta, Rudog, Dervente, Žepča, Fojnice, Livna, Sarajeva, Novog Grada/Bosanskog Novog, Doboja, Prijedora, Šamca, Goražda, Bihaća, Brčkog, Bugojna, Beograda, Paraćina, Čačka, Kruševca, Prilepa, Skopja, Požege i Zagreba.

U svim sukobima devedesetih, od Makedonije do Slovenije, u rat je bilo uključeno oko milion ljudi. A mi i danas i dalje lakše pričamo o ratu nego o izgradnji mira. Naše priče imaju toliko potencijala i činjenica je da jedni s drugim mi veterani se razumemo bolje čak i kad se ne slažemo oko svega. A veteranske priče su toliko neverovatne da bi, bez imena, prezimena i slike, čovek lako mogao da pretpostavi da su izmišljene, ali nažalost nisu.

Bazičnu angažovanost čine hodočasne posete mestima stradanja, obeležanim, ali i neobeležanim, mestima zatočenja, u značajnim datumima, bez obzira ko je bio žrtva, a ko počinitelj. Primarna funkcija je negovanje kulture sećanja na žrtve bez obzira na njihovu etničku pripadnost, gde se pokazuje žal za svim izgubljenim životima, gde se ukazuje na važnost priznavanja patnje svakog čoveka, na prostorima bivše Jugoslavije. Odavanje pošte svim stradalima ne podrazumeva odobravanje ciljeva za koje su se možda zalagali, već predstavlja iskazivanje ljudskog poštovanja i žaljenja za gubitkom ljudskih života. Samim borbama je ideja zajedničkog obeležavanja stradanja sa jedne strane bliska, a sa druge strane povezana sa nelagodnom, jer nosi rizik nerazumevanja i osude u vlastitoj sredini. Uvek ističemo da dolazimo s mirom, osuđujemo svaki zločin i zajedničkim prisustvom pokazujemo da možemo graditi kulturu sećanja u kojoj ima mesta za sve žrtve. Potenciramo na zajedničkoj izgradnji sećanja koje će nas opominjati i učiti o vrednosti svakog ljudskog života, uzajamnom pomaganju u arhitekturi boljeg društva za nas, ali pre svega za naše potomke.

Organizovane zajedničke posete stratištima bivših neprijatelja, a ratnih veterana, veliki su korak ka pomirenju. Ideja prisustva bivših neprijatelja takvim događajima, zajedno sa domaćim borbama, ima isti karakter i istu objavu: da više nismo neprijatelji, da jedni u drugima vidimo ljude, komšije, one koji su doživeli bol, patnju i tugu koje rat nosi sa sobom. Kada dolazimo, dolazimo u miru, podsjećamo svojim prisustvom na stradanja sa upozorenjem da se ne ponove. I potrebno je istaći na komemoracije dolazimo samo uz poziv i podršku lokalnih udruženja boraca iz tog mesta ili regije. Do sada smo prisustvovali komemoracijama u:

- Bosni i Hercegovini: u Gornjem Vakufu, na Koti 715 kod Zavidovića, Stogu kod Vozuće, Novom Gradu/Bosanskom Novom, Sanskom Mostu (Hrastova glavica), Sijekovcu kod Broda, Laništima kod Brčkog, Trusini kod Konjica, Ahmićima kod Viteza, Grabovici, Uborku i Sutini kod Mostara, Briševu i Zecovima kod

Prijedora, Korićanskim stijenama, Stupnom dolu kod Vareša, Boderištu kod Brčkog, mostu na Savi u Brčkom, Bradini kod Konjica, Skelanima kod Srebrenice, Silos u Tarčinu kod Hadžića, Lozju kod Goražda, Rogatici;

• Srbiji: u Grdeličkoj klisuri kod Leskovca, Varvarinu kod Kruševca, Aleksincu, Prijepolju;

• Hrvatskoj: u Pakracu, Varivodama i Gošiću kod Knina; i

• Crnoj Gori: u Hercegovini.

Odlaskom na sve strane stradanja šaljem pozivnicu neomalovažavanja sa ciljem da se ni jednom narodu kolektivno ne sudi, a drugom odaje priznanje, već da je ovo naše zajedničko tlo, a mi okupljeni oko žala za gubitkom svakog ljudskog života, ujedinjeni u opredeljenju i nameri da ne dozvolimo da se rat, nepravde i stradanja ponove.

Namera ove grupe, sada možemo reći hodočasnika je akcenat „na drugom smeru“ povratku u zajednicu i angažovanost na podizanju svesti o trenutno prisutnim modelima kolektivnog sjećanja, podsticaj na otvoreni dijalog o postojećim modelima memorijalizacije, te poziv za nalaženje novih rešenja koja će se, prije svega, usmjeriti na žrtve nepravde i nasilja, bez obzira na njihovo poreklo. Identifikujući sličnosti i razlike etničkih modela sećanja, i njihovu ukorenjenost u nacionalne narative, nastojimo otvoriti prostor za konstruktivnu promenu prema inkluzivnijoj, ne-nacionalističkoj, ka miru okrenutoj kulturi sećanja. Ovaj hodočasni proces, ima za cilj da barem delom osujeti političku manipulaciju prošlosti, te podstakne dugoročne procese pomirenja, institucionalnu podršku i uključivanje širih slojeva društva u proces izgradnje trajnog mira na ovim prostorima.

Pored toga ostaje aktuelan „i prvi smer“ obilazak svih mesta stradanja i nastavak obeležavanja neobebeženih mesta, jer su nam to jedini pravi svedoci istorije događanja na ovim prostorima. Prisustvo na mestima stradanja je puno tegobe i strepnje. Strepnje od nerazumevanja našeg čina koji neko može protumačiti kao provokaciju ili napad, a to nije naš cilj. Živimo u društvima u kojima je „normalno“ da suosećanje u bolu ne prelazi liniju između „nas“ i „njih“. Zato zajedničko iskazivanje suosećanja podstiče na preispitivanje i ohrabruje na izlazak iz uobičajenih načina sećanja i žaljenja. Duboko smo svesni da naše prisustvo može izazvati teskobu kod drugih ljudi (što se i dešavalo), koji su prisutni i ne razumeju odavanje počte od strane neprijatelja za koje su „sami krivi“. Istina je da se ne može olako tvrditi da su ti pojedinci krivi, niti da su počinio nedela, čak i kada je to nedelo počinjeno u ime njihovog naroda. Kao što su mnoga nepočinstva počinjena u ime našeg naroda, a mi za to nismo krivi, štaviše ih se stidimo.

Lista mesta stradanja u Bosni i Hercegovini:

<p>Bivša kasarna JNA „Moša Pijade“, Bileća Đački dom, Bileća Lokacija iza „Motela“, Bosanski Petrovac Zemljoradnička zadruga Kravica, Bratunac Fudbalski stadion, Bratunac Bivša kasarna JNA u Brčkom Osnovna škola Boće, Brčko Osnovna škola u Gornjem Rahiću, Brčko bivši objekt hladnjače Rasadnik u Okrajcima, Brčko nekadašnja Sportska dvorana Partizan, Brčko nekadašnje Autobusko preduzeće Laser, Brčko nekadašnji Hotel Posavina, Brčko Stanica javne bezbjednosti, Brčko Lokacija stradanja dva dječaka u Brčkom Kajak klub, Brod Fabrika čarapa „Bosna“, Brod Skladište građevinskog materijala GIK, Brod Stadion NK Iskra, Bugojno Bivši hotel Radoč, Bužim Lovački dom Mostini, Čajniče Vojni objekti u Dretelju, Čapljina Silos u Čapljini Tvornica praškastih proizvoda u Čoralićima, Cazin Skladište i stadion u Crkvini, Šamac Željezni most, Doboј Perčin disko, Doboј skladišta nekadašnje kasarne JNA u Ševarlijama, Doboј Osnovna škola Dnopolje, selo Zijemlje Jama Dubravica-Breza, selo Zijemlje Jama Doline-Kušići, selo Zijemlje Šumsko gazdinstvo „Kozila“, Drinići Osnovna škola Kamenica, Drvar</p>	<p>Sportska sala „Partizan“, Foča Barake „Buk Bijela“, Foča Selo Crkvina, Goražde Skladište građevinskog materijala u Gornjem Zoviku kod Brčkog Stara zgrada Osnovne škole Grabovica, Kotor Varoš Korićanske stijene, Kneževo Osnovna škola Ivan Goran Kovačić, Livno kasarana Čelebići, Konjic Jama Lisac, Krupa na Uni Crna kuća, Vitez Stadion NK Iskra, Bugojno Bivši hotel Radoč, Bužim Garaže Elektroprivrede, Livno Sportska dvorana „Dalibor Perković Dali“, Livno Podrumske prostorije skladišta, Hrasnica, Ilidža Garaže, Hrasnica, Ilidža Hotel Mrazište, Hadžići Željeznička stanica Podlugovi, Ilijaš Kazneno popravni dom Butmir (Kula), Istočno Sarajevo Muzej „Bitka za Sarajevike na Neretvi“, Jablanica Bravnice, Jajce Silos u Kaćunima, Busovača Motel Sretno, Kakanj Barutni magacin, Kalinovik „Meka brda“, Kalinovik Lovački dom „Franjo Herljević“ Kamenica, Zavidovići 13. kilometar, Zavidovići Redak 1 i Redak 2 Kipe, Prijedor Sportska dvorana na Musali, Konjic</p>
--	---

Zaključak

I u današnje vreme balkanski prostor je naročito interesantan. Izreka „rat se uvek vraća kući“ ili slične tvrdnje da se oružani sukobi često ponavljaju na istim mestima imaju neku osnovu u istorijskim, političkim i društvenim faktorima. Evo nekoliko ključnih tačaka koje mogu objasniti ovaj fenomen:

- Istorijske i etničke tenzije: Mesta koja su imala dugu istoriju etničkih, religijskih ili političkih tenzija često su sklona ponovnim sukobima. Takve tenzije mogu ostati latentne i ponovo eskalirati kada se pojave povoljni uslovi.

- Ekonomija i infrastruktura: Ratovi često ostavljaju ekonomiju i infrastrukturu zemlje u ruševinama. Ovo može dovesti do siromaštva i nezadovoljstva koje može poslužiti kao podloga za nove sukobe. Mesta koja su ekonomski devastirana nakon rata često se teže oporavljaju i postaju plodno tlo za nove sukobe.

- Slaba politička stabilnost: Regije koje su bile pogođene ratom često imaju slabije političke institucije i nestabilne vlade. Takve zemlje imaju veću verovatnoću za nove političke nemire i oružane sukobe.

- Povratak bivših boraca: Bivši borci koji se vraćaju kući nakon sukoba često donose sa sobom oružje i vojna znanja, što može povećati rizik od novih sukoba, bilo kroz kriminalne aktivnosti ili kroz organizovane pobune.

- Geopolitički interesi: Neka mesta su strateški važna zbog svojih geografskih, ekonomskih ili političkih pozicija, i stoga su česta meta intervencija spoljašnjih sila ili domaćih pobunjenika.

Primeri kao što su Bliski Istok, Balkansko poluostrvo, ili centralna Afrika ilustruju ovu pojavu. Na primer, područje Bliskog Istoka je bilo poprište brojnih sukoba tokom poslednjih nekoliko decenija, uključujući arapsko-izraelski konflikt, iračke ratove, sirijski građanski rat i drugi. Slično, Balkan je video niz sukoba tokom 20. veka, uključujući Prvi i Drugi svetski rat, kao i ratove u bivšoj Jugoslaviji 1990-ih.

Dakle, iako se ne može reći da se sukobi nužno vraćaju na ista mesta bez izuzetka, postoji značajna korelacija između prošlih i budućih sukoba u određenim regionima, potkrepljena navedenim faktorima. Zato i dalje postoji potreba za postizanje mira i spokoja. I sasvim sigurno da hodočasne aktivnosti treba nastaviti uz neposredni zajednički kontakt i bez osuđivanja. U aktuelnom momentu ove aktivnosti su još potrebnije u situaciji postojanja opasnosti od izbijanja novih oružanih sukoba, nagoveštaja eskalacije postojeća dva krvava rata na Bliskom istoku i u Ukrajini, oba u vreme završetka ovog teksta, neizvesnog momenta okončanja.

Potrebna je i veća medijska vidljivost dosadašnjih hodočasnih aktivnosti veterana, onih koji imaju lično iskustvo učešća na bojištima, na osnovu kojih svedoče da je veće herojstvo izgrađivanje mira nego učešće u oružanim sukobima. Kroz ove akcije dolazi do povezanosti različitih sredina, religija i kultura,

udruženih u interesu, boljitka i nezaborava i tako dobijaju puni smisao praćeni verom kroz odgovarajuće religijske prakse. Uticaj se sastoji u prerastanju lokalnih sredina, lokalnih selektivnosti, i lokalno ograničene empatije i sećanja. Tako se podržavaju prakse dostojne memorijalizacije i šalje jaka poruka današnjim generacijama o neprocenjivosti mira.

A ima li boljih mirovnih aktivista od – ratnih vojnih veterana i invalida, „modernih hipika s iskustvom sukoba“. I nikad ne treba smesti s uma da, kako rekoše Amer, Siniša, Jasmin, Zvonko, Kumro, Svetlana, Suljo, Petar, Krešo, Đoko, Marinko, Milorad, Adnan, Milan, Amir, Drago, Asim, Ivo, Enes, Krsto, Mirko, Nazif, Saša, Nedžad, Verko, Zoran, Spasoje.....: „Zločine ne može niko raditi u naše ime, ime našeg naroda, ili bilo čije ime. Svaki zločin je jednostavno zločin i svaka majka jednostavno oseća žal za svojim najbližim. A zločin ne može imati ni veru ni naciju.

Imamo veru da je jedinstvo u ljudskosti najvažnije za stvaranje suživota u miru, poštovanju, sigurnosti i dostojanstvu.“

Literatura

- Jung, Carl G. (1984): Psihologija i alkemija, Zagreb: Naprijed.
- Maraval, Pierre (2002). „The Earliest Phase of Christian Pilgrimage in the Near East (before the 7th century)“, ed. Alice-Mary Albot, *Dumbarton Oaks Papers* 56. Washington, D.C: Harward University Press, pp. 63-75.
- Остроумов, Стефан (2004): *Мысли о чудесах*, Киев: Пролог. (prev. na srpski jezik) http://www.manastir-lepavina.org/arhiva/novosti/indeks.php/weblog/detaljnije/istorijat_hodoaa_i_stranstvovanja/
- Radisavljević Ćiparizović, Dragana i Todorović, Dragan (2011). Hodočašća između svetog i svetovnog. Niš: Jugoslovensko udruženje za naučno istraživanje religije.
- Radović, Amfilohije, edicija Svetitelji (2009). *Sveti Vasilije Ostroški Čudotvorac i Iscjelitelj*. Svetigora.
- Tanjug (12. maj 2024). „Danas je sveti Vasilije Ostroški, hiljade vernika pod Ostrogom“, https://www.rtv.rs/sr_lat/drustvo/danas-je-sveti-vasilije-ostroski-hiljade-vernika-pod-ostrogom_1538968.html
- Templ, Ričard (2009): *Ikone i tajnoviti izvori hrišćanstva*. Kragujevac: Kalenić.
- Zbornik (2016). *Dobrotoljublje – tom II knjiga 29*. Manastir Hilandar. Sveta Gora.